

BU SAYIDA :

İBRAHİM F. PELİN :	Verginin tarihsel evrimi ve Batı ile Doğu arasında bu hususta muvazilik 401
ETHEM MENEMENCİ :	Hukukta «intégration» nazariyesi üzerine Hugo Grotius'un ve Leibniz'in tesiri . . . 407
CH. CROZAT - O. ARSAL :	Yasaların şekil veya dış kontrolü 415
GERHARD KESSLER :	Mesken siyasasına aid ekonomik ve teknik meseleler 486
GALİP M. GÜLTEKİN :	Mülkiyetin muhafazası mukavelesi 445
RENÉ ALLENDY :	Tüze kurumları 458
REFİK ŞÜKRÜ :	Arsıulusal tediye meselelerinin önemi . . . 481
RECAİ GALİP OKANDAN :	Parlamentarizm ve bugünkü şekli (III). . . 487
ERNST HIRSCH :	Ticaret Hukuku ilmi (II) 518
GERHARD KESSLER :	Şehrin tarihi ve sosyal fonksyonu 524

B İ B L İ O G R A F Y A

Edip Serdengeçti - Ferid H. Saymen - Orhan Arsal
Recai Galip Okandan - Ahmed Ali Özekten - Muvaffak Şeref

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
HUKUK FAKÜLTESİ
KÜTÜPHANESİ
1935

VERGİNİN TARİHSEL EVRİMİ VE BATI İLE DOĞU ARASINDA BU HUSUSTA MUVAZİLİK

Vergi mefhumu tarihte çok eskidir. O kadar eskidir ki medeniyet başlangıcının karanlıklarına karışır. İnsanlar aile ve klân devirlerini geçip te siyasal cemaatler halini almağa başladıkları, ilk devlet yuvalarını vücuda getirdikleri zamandanberi müşterek ihtiyaçlar için fertlerden, aynı olarak, fekakârlık talep etmişlerdir. İlk iptidai sosyetelerde hem en büyük ruhanî, hem en baş silâhşor ve hem en birinci hâkim olan reise, fertlerin kendi dilekleriyle yaptıkları takaddimeler *offrande* onun şahsî ihtiyaçlarıyla beraber kamusal ihtiyaçlara da yeterdi. Yavaş yavaş sosyeteler büyüdü, reislerin yerini hükümdarlar aldı, kabile kavgaları millet muharebeleri haline geldi. Hükümdarlar harp ganimetlerinden ve kendilerine bağladıkları kabile ve milletlerden aldıkları haraçlarla gelirlerini, ve aynı zamanda nüfuzlarını, artırımağa çalıştılar. Bu da yetmeyince para cezası almak, kimsesiz mallara el koymak, para basmak gibi yeni kaynaklar buldular. Nihayet din ve ahlâk duygularıyla dilekle yapılan te-kaddimeler mecburî ve kanunî bir şekil aldı ve bu suretle vergi doğmuş oldu. Eski vergilerin bugünkilerden çok başka, iktidarlarla münasebeti az ve mal şeklinde oluşu işin özünü pek değiştiremez. ¹⁾

Milâttan evvelki asırlarda başlayan vergiler hakkındaki malûma-

1) Seligman: *Essai sur l'impôt* P. 1-7

tımız tamam değildir. Muhakkak olan bir şey varsa milâttan çok evvel gerek Mısır, gerek Yunan ve Roma medeniyetlerinin vergiyi tamamile tanımış olmalarıdır. Papyrus'ler, Mısırın Firavun devrinde sonraki vergileri hakkında işaretlerle doludur. İskender istilâsı devrinde hükümdar malikânesi ve nihayeti gelmez hükümdar inhisarları yanında âşar şeklinde ve iltizamla idare olunan ziraat vergisine, hayvan vergisine, bina vergilerine hatta san'at ve lüks vergilerine tesadüf olduğu gibi gümrük ve oktruva mahiyetinde vergiler de mevcut olduğu muhakkaktır. Mısır vergilerinin Roma vergi sistemine tesir etmiş olması çok büyük bir ihtimal dahilindedir. ¹⁾

Romada da, daha milâttan evvel, fakat bilhassa ondan sonraki asırlarda, vergi çok ehemmiyetli bir yer tutmuştu. Malikâne gelirleri, inhisarlar, harp ganimetleri, bilhassa kendisine bağladığı milletlerden aldığı haraçlar yanında, Roma, bir kısmı aynı, diğer kısmı para şeklinde olmak üzere vergilerden büyük gelirler alırdı.

Bu vergilerin bütün devlet gelirleri arasındaki mevkii bilinememekle beraber mahiyetleri oldukça anlaşılmıştır.

Romada vasıtalı vergi de vasıtasız vergi de vardı. Vasıtasızlara *Tributa* veya *Munera*, vasıtalıları *Vectigalia* ismi verilirdi. *Tributa* biri *Tributum capitis* baş vergisi, öbürü *Tributum soli* toprak vergisi adile ikiye ayrılırdı. *Vectigalia*, vasıtalı vergiler, ise sınırlarda alınan gümrük vergisi, içeride alınan kapı vergisi "İç gümrük resmi,, tuz inhisarı, miras vergisi, bir çok küçük harçlar yanında *chiffre d'affaires* vergilerine pek benzeyen *Centesima rerum Venalium* adlı bir alım satım vergisi de vardı. Roma vergi sistemini Gaule memleketine ve eline geçirdiği diğer ülkelere de götürmüştür. Meşhur Fransız finansçı ve siyasa adamı *Caillaux*, eserinin başına koyduğu çok yüksek başlangıçta, inkılâptan evvel ve sonraki Fransız vergilerinin üstü biraz kazınacak olursa, Roma damgasına rastgelineceğini, Almanların bugünkü irat vergilerine esas olan *Klassensteuer* lerinin *Tributum Capitis*'e dayandığını göstermiştir. ¹⁾

Roma bu suretle, bugünkü yollarımızın bile izini takip ettiği muhteşem yolları, veya modern medenî hukuklara kök veren hukukile değil, kurduğu vergi sistemile dahi, uzun asırlardan sonra, kendisini yaşatmış demektir.

Lâkin orta çağda bu durum değişiyor; vergi aslî gelir kaynağı

¹⁾ *Lagides* hanedanı devrinde Mısır vergilerinin tafsilâtı için *Maspero*'nun *Finances de l'Égypte* isimli eserine bakmalıdır. (1905)

¹⁾ *Caillaux*: Les impôts en France T. I. P. XXXIII

olmaktan çıkıyor, fevkalâde bir gelir kaynağı halini alıyor ve yerini emlak, daha doğrusu malikâne gelirine bırakıyor.

Orta çağ feodalite devridir. Bu devirde daha Romanın son zamanlarında kurulmuş olan bilgin ve kuvvetli finans sistemi bozulmuş, çürümüştür. Hâkim sınıflar, aristokrasi ve kilise, hatta yeni kurulmakta olan şehirler, bin türlü bahanelerle, kendilerini vergiden kurtarmanın yollarını aramışlar, verginin bütün ağırlığını o zamanın en başlı işçisi olan çiftçi sırtına yüklemişlerdir. Gitgide bütün Avrupada korkunç bir yoksulluk baş göstermiş, bu, günden güne artmış, toprak sahipleri topraklarını, çiftçiler tarlalarını bırakıp savuşmak mecburiyetinde kalmışlardır. Krallık ve aristokrasi bunun ilâcını *sevage* usulünde bulmak istemiş ve toprak içcisinin toprağını dilediği gibi terkedemeyeceği ve çiftçinin de toprakla beraber alınıp satılacağı esasını koyduğu gibi, aynı zamanda, Romanın asırlarca tecrübelerden sonra kabul ettiği ferdî mülkiyeti de feodal mülkiyet haline çevirmiştir.

Feodal mülkiyet toprak mülkiyetini ikiye ayırmakta idi : toprağın kuru mülkiyeti *Propriété nue* krala ve ona tebean vasallara, senyörlere aitti. Bu, mücerret bir hak olup yüce mülkiyet *Propriété éminente* veya kiralî hak *Droit régalien* adını taşırdı. Toprak sahibinin hakkı ancak toprağın menfaatleri *usufruits* üzerinde idi. Yani, bugünkü anlama göre, mutasarrıf biraz, ebedî ve hatta irsî haklara malik, kiracı vaziyetinde idi. Ve tabiatile kuru mülkiyet hakkı karşılığı olarak senyöre bir pay vermeğe mecburdu. Bu suretle Romanın vergisi gitgide bir toprak kirası, malikâne geliri halini almış oluyordu.

Hulâsa orta çağ, Romanın mülkiyet anlamını nasıl parçalamışsa verginin yapısını da onun gibi değiştirmiş ve onu kamusal bir şey olmaktan çıkararak derebeyinin özel geliri, bir malikâne varidatı yapmıştır. Yavaş yavaş yalnız toprak geliri değil, şehir kapılarında alınan duhuliyeler, bazı san'atlara ve bilhassa tuz üzerine konan inhisarlar, adâlet dağıtırken alınan harçlar, para cezaları hep bu regaliyen hak içine girmiş ve bu hal 17 nci asra kadar uzayıp gitmiştir.¹⁾

David Hume diyor ki: "Fatih Guillaume bütün İngilterenin genel maliki olmuştu. Kendisini takip edenlere arazi dağıtırken 1422 *fief*'in mülkiyetini üzerinde alıkoymuştu. Bu topraklar kendisine para,

1) Mülkiyetin evrimi hakkında yazanın ikinci cild iktisat eserine bakmalıdır. Sahife : 207.

hayvan, buğday ve mahsul şeklinde büyük bir gelir getiriyordu. Parlamento ancak fevkalâde bir ihtiyaç halinde ve muvakkat olarak vergiye müracaatı kabul ederdi,,

Fransa finansının eski zamanlara ait tarihini yazan *Vuitry* de, Fransada *Capetien* hanedanı zamanında (987 — 1328) devletin normal gelirinin uzun müddet ve yalnız başına kırallığın zengin *fief* lerinden alındığını söylemektedir.

Bununla beraber bu izahat ile orta çağda hiç vergi bulunmadığı sonucuna varmamalıdır. D. Hume'un dediği gibi, vergi vardı fakat istisnaî idi. İngilterede *Commune*'ler, Fransada *Etats Generaux* ismini alan halk meclisleri, muharebe, kıralın esirlikten kurtulması, kızını evlendirmesi, oğluna kılıç kuşatıp şövalye yapması gibi fevkalâde ihtiyaçlar için, muvakkat mahiyette, tevziat yapılmasını kabul ederlerdi. Fransada Ehli Salıp seferlerine katılmayanlardan alınan *Dime Saladine* (Salâhittini Eyubî öşrü) tarihte meşhurdur. Devlet ihtiyaçları arttıkça buna daha sık başvurulmuş, kırallık, tekrar kuvvetlenmeğe başladığı zamanlarda çok kerre halka sormak lüzumu da hissedilmeksizin, vergi koymuştur. 16 ve 17 nci asırlarda daimî askerlik de başladıktan ve milletler birliğini bulduktan sonra, artık malikâne varidatı kamusal ihtiyaçlara hiç bir suretle yetemediğinden, Avrupalılar, yukarıda söylediğimiz gibi, Romanın izlerinden yürüyerek bugünkü vergi sistemlerinin ilk temellerini kurmuşlardır. 17 nci asır batının büyük uluslarında verginin normal gelir olduğu ve malikâne varidatının ehemmiyetsiz dereceye düştüğü asırdır.

Vergi anlamına gelen kelimelerin etimolojisi bile batıda verginin geçirdiği evrime delâlet edecek, hiç olmazsa onu hissettirecek mahiyettedir :

İlk çağdaki *Tributum* kelimesi biraz yenilenlerin yenelene ödendiği şey, bugünkü türkçe halk dilile "haraç,, manasını ifade eder. Ortaçağda lâtincenin *Donum* Fransızcanın *Bénévolence* kelimelerinin köklerinde hediye *don* atıfet manaları vardır. Daha sonraları kullanılan lâtincenin *precarium*, almancanın *Bede* kelimeleri (fransızcanın *Prière*, almancanın *Beten* kelimelerinde olduğu gibi) rica ifade eden köklerden gelir. Ortaçağın daha sonraki asırlarında kullanılan fransızcanın *aide*, ingilizcenin *subsidy*, almancanın *steuer* kelimelerinde, yardım, ortaklık veya muavenet manaları vardır. Yine bu çağın son asırlarında, köklerinde fedakârlık manası olan fransızca *gabelle* (tuz vergisi), almanca *abgabe*, italyanca *Dazio* gibi kelimelere rastlarız. Aslında cebir manası olan ve sahibinin iradesi dışında ödetilen para anlamını veren *Impôt* (İm-

poser, cebretmek aslından) ve *Taxe*, almancada *auflage* gibi kelimeleri bulmak için 16 ve 17 nci asırlara kadar gelmek lâzımdır. ¹⁾

Vergilerin tarihi, yalnız batıda değil, yakın doğuda da buna çok yakın bir benzerlik arzeder :

İslamdan evvelki devirler için ciddi vesikalar bulmak güçtür. İslâmlıkda zekât, cebir esasına dayanmak itibarile, ta baştan itibaren şer'î bir mükellefiyet sayılmıştır. Lâkin zekâtın islâmdan evvel, tasadduk mahiyetinde de olsa, mevcut olduğuna bakılırsa bunun Arap kabileleri arasında daha eski zamanlardan beri yerleştiği anlaşılır.

Kabile devrinde siyasal hayat mevcut olmadığı için, zekât fukara ve muhtaçlara tahsis edilirdi. Siyasal hayat başlayınca zekât, bir kısım itibarile, Beytülmal yanında, fakat yine devlet elinde Beytüssadakaya alınmağa başladı. Bu suretle bugünkü anlama göre muayyen işlere tahsis edilmiş bir vergiye benzedi. Ağnam vergisi şeriatın zekâtı sevaim (saime; otlayan hayvan) adını verdiği mecburî bir tediyenin istihalesidir. Gümrük vergilerini de, niyetle verildiği halde, zekâta bağlayan fakihler vardır. Âşar da, önceleri bir kısım arazide olsun, mahsulün zekâtı sayılırdı.

Doğuda da toprak vergilerinin büyük bir kısmı orta çağda, batıda olduğu gibi, bir değişim geçirerek mirî arazi kirası sırasına girmiştir.

Arap medeniyetinde Emîr, zabtettiği memleketlerin topraklarını çok kere halkın üstünde bırakmakla beraber bunları arazii emîriye den veya arazii memlekette sayardı. Fıkıh hükümlerine göre mirî arazi memlûk araziden farklı olup ikincisinde hem mülkiyet hem intifa toprağın sahibine ait olduğu halde, birincisinde Rakabe yani kuru mülkiyet devlete, menfaat ise toprak mütasarrıfına aitti. Bu suretle mütasarrıf beytülmale bir kira vermeğe mecbur tutulurdu ki sonraları âşar bunun yerine geçmiştir.

Osmanlı hükümetinde ta ilk zamanlardanberi bu esas kabul edilmiş, ziraat arazisinin büyük bir kısmı "Arazii emiriye,,den sayılmıştır. Toprak sahipleri mülkiyet hakkı olarak hükûmete biri "icarei muaccele,, peşinen alınan kira, diğeri "icarei müeccele,, vade ile alınan kira öde-meğe mecbur edilir. Muaccel kira arazinin tefviz olunduğu zaman alınan para idi ki sonradan yerini tapu harçlarına bırakmıştır. Müeccel kira ise âşar idi. Âşar uzun zaman mirî arazinin bir kirası

1) Seligman : Essai sur l'Impôt P.-7-9.

sayılmıştır. Bu hüküm fıkıh esaslarından alınmış olan 1274 tarihli arazi kanununda aynen vardır. Âşar bu son kanuna göre o kadar icare mahiyetindedir ki eğer ekilip te kirası verilmezse toprak "Mustehikki tapu,, olur, yani tapu ile bir başkasına verilirdi. Üzerine bina yapılır veya ağaç yetiştirilirse bir "İcarei zemin,,e veya "Bedeli öşr,, e yani maktu ve nakdî icareye bağlanırdı¹⁾.

Hülâsa bizde de ağnam vergisi uzun müddet malî bir ibadet, âşar bir arazi kirası diye telekki olunmuş ve bunlar 20nci asra kadar memleketin en başlı varidatını teşkil etmiştir. Âşarın cibayeti uzun müddet Timar ve zeamet erbabına bırakılmıştır. Ayrıca vezir veya padişah hasları da vardı. Bütün bu topraklar hep biraz malikâne gibi idare edilirdi. Ancak 1000 tarihlerinden sonradır ki bunlar mukataaya, kesime, bağlanmağa, mültezimler vasıtasile devlet namına alınmağa başlanmış ve bir vergi şekline dönmüştür.

Bizde ilk önce doğrudan doğruya alınan nakdî vergiler, "İlanei cehadiye,, "İlanei hazariye,, ve "İmdadiyei seferiye,, ismi altında fevkalâde olarak konmuştur; İhtiyaçlar arttıkça tevziî surette alınan bu vergilerin miktarı artırıldığı gibi yavaş yavaş âşarın kira, ağnamın malî ibadet olduğu unutulmuş ve halk kendisine yabancı gelen İlanei ve, imdadiyei teklif gibi kelimeleri kendikendine atarak bunlara kısaca "Vergi,, demiştir²⁾.

İBRAHİM FAZIL PELİN

İstanbul Üniversitesi Maliye Ord. Profesörü

1) İbrahim Fazıl; İktisat, cilt 2 Mülkiyet hakkı ve tarihi tekâmülü S: 207

2) Bu bahis hakkında profesör Ebül'alâ'nın Hukuku Tasarrufiyei Erazi adlı eserine bakmalıdır. (1926)